

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПРОСТОРУ У ЛІРИЦІ Ш.БОДЛЕРА

Анастасія ОНОПРІЄНКО

Херсонський державний університет

У статті на матеріалі збірки «Квіти зла» («Les Fleurs du mal») розглянуто особливості функціонування внутрішнього простору ліричного героя Ш. Бодлера. Проаналізовано деякі аспекти рецепції цієї проблеми у науковій літературі. Висвітлено зв'язок внутрішнього та зовнішнього хронотопів у ліриці французького поета. Розглянуто основні мотиви та образи, пов'язані з проявами внутрішнього простору ліричного героя, а також художні прийоми, застосовані автором для його втілення.

Ключові слова: внутрішній простір, хронотоп, ліричний герой, мотив.

В статье на материале сборника «Цветы зла» («Les Fleurs du mal») рассмотрены особенности функционирования внутреннего пространства лирического героя Ш. Бодлера. Проанализированы некоторые аспекты рецепции этой проблемы в научной литературе. Освещена связь внутреннего и внешнего хронотопов в лирике французского поэта. Рассмотрены основные мотивы и образы, связанные с проявлениями внутреннего пространства лирического героя, а также художественные приемы, использованные автором для его воплощения.

Ключевые слова: внутреннее пространство, хронотоп, лирический герой, мотив.

This paper is based on the book of poems «The Flowers of Evil» («Les Fleurs du mal») and presents the peculiarities of functioning of internal space of the lyrical character of Ch. Baudelaire. Some aspects of reception of this problem in scientific literature were analysed. The connection of internal and external chronotopes in lyrics of the French poet was illustrated. The main motives and images connected with internal space of the lyrical character and the artistic devices were considered.

Key words: internal space, chronotope, lyrical character, motif.

Поняття внутрішнього простору наразі є досить актуальною категорією лірики. Певну специфіку цей простір має у модерністській поезії, яка є глибоко індивідуалізованою, у якій зовнішній та внутрішній простори є тісно пов'язаними. Однією з ключових постатей епохи модернізму залишається французький письменник Шарль Бодлер. Питання внутрішнього простору ліричного героя Ш. Бодлера розглядали як європейські дослідники: Ж.-П. Сартр, Ж. Батай, В. Беньямін тощо, так і російськомовні критики та літературознавці: Г. Косіков, Т. Максимова, Н. Балашов, М. Нольман. Сприйняття та трактування його поетичного доробку досить часто змінювалося відповідно до тенденцій літературознавства.

Зокрема, Ж.-П. Сартр інтерпретує ідеостиль поета з позицій крайнього індивідуалізму, наголошуючи на зверненість лірики на внутрішній простір ліричного героя, який у дослідженні Ж.-П. Сартра “Бодлер” [9] ототожнюється з автором. Дослідник звертає увагу і на тісний зв'язок зовнішнього та внутрішнього просторів у образі ліричного героя із домінуванням саме внутрішнього – зовнішній простір при цьому покликаний відображати внутрішній стан ліричного героя. Така інтроверсія лірики Ш. Бодлера стає для Ж.-П. Сартра приводом до критики – знаком певної обмеженості ліричного світобачення. Ш. Бодлер у дослідженні Ж.-П. Сартра порівнюється із давньогрецьким Нарцисом: *“Таков Бодлер — человек, чувствующий себя бездной. Терзаемый гордыней, скукой, головокружением, он видит себя вплоть до самых потаенных душевных глубин: он неповторим, оторван от других людей, не создан, абсурден, безосновен, брошен в полнейшее одиночество, где и несет свою ношу, обречен на то, чтобы самому оправдывать собственное существование, он непрестанно ускользает от самого себя, выскользывает из собственных пальцев, он погружен в созерцание и в то же время, будучи вовлечен в нескончаемую гонку, устремлен за собственные пределы, он — бездонная, ничем не огражденная светлая*

пропасть, он — несокрытая тайна, неведомая и все же до конца известная. К несчастью, однако, собственный образ не дается Бодлеру в руки” [9, с. 8].

Певні аспекти, на які звертає увагу Ж.-П. Сартр, пізніше стали предметом уваги Г. Косікова [6]. Не відкидаючи крайнього індивідуалізму творчості поета, зверненості переважно у власний внутрішній простір, дослідник схильний до більш широкого трактування, наголошуючи на тому, чому майже не приділяв уваги Ж.-П. Сартр. Так, Г. Косіков пише про те, що поряд з “тваринною особистістю” у ліричному герої Ш. Бодлера живе “прекрасна душа”, спрямована до Бога. Проте бодлерівський Бог – це самотня, страшна і недоступна істота. Цей Бог відділений від світу прірвою трансцендентності і тому всяке наближення до нього рівносильно видаленню від цього світу і здатне лише нескінченно підсилювати “жах життя”. Основною ознакою внутрішнього простору у цьому випадку виявляється дуалізм добра і зла, духу і плоті, Бога і Сатани. Бодлер, таким чином, доводить романтичну тему незадоволеності світом, тему бунту і втечі до логічного кінця – до безвиході. Якщо романтична “душа”, вважаючи земний світ лише мінливою реальністю, прагнула опанувати цю реальність, шукала злиття з іншими “душами” і з “душею світобудови”, то Бодлер, навпаки, помітивши неблагополуччя світу, прагне звільнити себе від участі в ньому. Саме це, а не нарцисизм, на якому наголошував Ж.-П. Сартр, стає причиною посиленої уваги ліричного героя Ш. Бодлера до власного внутрішнього простору.

Сучасник Ж.-П. Сартра, Ж. Батай у літературознавчо-філософському дослідженні “Література і зло” [1] також критикував підхід Ж.-П. Сартра, вважаючи таке трактування творчості Ш. Бодлера надто обмеженим. Сам Ж. Батай звертав увагу на містичний аспект творчості модерніста, тісно пов’язуючи внутрішній простір ліричного героя поетичних творів Ш. Бодлера із метафізичним розумінням як мікро- так і макрокосму. Сама свідомість ліричного героя, відповідно до трактування Ж. Батая, стає відображенням містичного протистояння вищих сил добра і зла. Якщо Ж.-П. Сартр бачив внутрішній простір ліричного героя замкненим та обмеженим, то Ж. Батай висловлював думку про взаємопроникнення зовнішнього та внутрішнього просторів та неможливість їх чіткого розподілення. Більш того – внутрішній простір ліричного героя Ш. Бодлера стає віддзеркаленням концепції світового зла як метафізичної величини.

Наведені точки зору не є вичерпними, проте вони ілюструють деякі варіанти літературознавчої рецепції проблеми художнього простору лірики Ш. Бодлера. Теоретичні основи проблеми художнього часу і простору досить докладно розроблені у працях М. Бахтіна, Д. Ліхачова, В. Шкловського та інших літературознавців. У даній статті поняття хронотопу розуміється за визначенням, даним М. Бахтіним – як істотний зв’язок тимчасових і просторових відносин, художньо освоєних у творі, вводить у літературознавство М. Бахтін [2, с. 121]. Поряд із зовнішнім хронотопом, який лежить у реальній площині, дослідники також виділяють у ліриці хронотоп внутрішній, який лежить у площині спогадів та мрій, за допомогою яких відбувається вихід за межі реального хронотопу. Внутрішній хронотоп, що виникає всередині реального міського хронотопу, забезпечує рух всередину – від світу зовнішнього, реального до внутрішнього, надреального, безпосередньо пов’язаного з саморефлексією поета. Питання про співвідношення зовнішнього та внутрішнього хронотопів у творчості Ш. Бодлера досі не розкриті у

всій повноті. Таким чином, метою нашої роботи є уточнення цього аспекту у ліриці французького поета.

Творчість Ш. Бодлера найчастіше розглядається у контексті світовідчуття епохи декадансу. Внутрішній простір ліричного героя, характерного для письменників-декадентів, характеризується трагічним світосприйняттям, песимізмом, переживанням загальної кризи людських цінностей, відчуттям конфлікту між культурою і цивілізацією, відчуттям розриву між “видимістю” і “сутністю” світу, які набули особливого вираження у поезії Ш. Бодлера. Спадкоємець “прекрасних душ” [6] епохи сентименталізму, предромантизму та романтизму, Бодлер втратив їх віру у вплив божественної сутності. Звідси виникла зосередженість душі на самій собі, відкидання нею зовнішнього світу, захоплення невідомим, в область якого душа намагається проникнути через лазівки “штучного раю” поезії. Як і для багатьох інших романтиків, для Бодлера єдність світобудови гарантується не існуванням благого Бога, а існуванням самої людини як центру універсуму. Бодлерівська “безмежність” виявляється пейзажем його власної душі, що розрослася до розмірів світобудови, до масштабів символічного вселенського “храму”. Закони гармонії і краси, за якими влаштований цей храм, різко контрастують з атмосферою неблагополуччя всередині нього: у ньому триває все та ж незнищенна боротьба між Богом і Сатаною.

Мотив безмежності у Ш. Бодлера є рисою саме внутрішнього простору ліричного героя душа якого, на відміну від тілесної оболонки, здатна подолати межі реального хронотопу та значно розширити межі свого світосприйняття. Звернемося до одного з найбільш показових творів Ш. Бодлера “Élévation” (“Воспарение”):

*“Туда, в надзвездные таинственные сферы,
О, трепетный мой дух, всегда стремишься ты,
Влекомый, как пловец, безмерностью пучины;
И с упоением ныряешь ты в глубины
Всепоглощающей бескрайней пустоты”* [5, с. 19].

Наведений фрагмент у перекладі В. Шора передає створений автором мотив безмежності, що лежить за межами людського сприйняття.

*“Par delà les confins des sphères étoilées,
Mon esprit, tu te meus avec agilité,
Et, comme un bon nageur qui se pâme dans l'onde,
Tu sillones gaiement l'immensité profonde
Avec une indicible et mâle volupté”* [10].

Використаний в оригінальному тексті іменник “immensité” етимологічно пов’язаний з прикметником “immense” – величезний, неосяжний, та вказує на безмежність просторову. Мандрівка душі у внутрішньому просторі у цьому випадку передається за допомогою категорій зовнішнього хронотопу, де підтекстовий образ океану є метафорічною трансформацією духовного занурення у глибини Всесвіту.

Пов’язаний із мотивом безмежності та принципово важливим як для світосприйняття, так і для творчості Ш. Бодлера є мотив “блукання”, подорожі у власному внутрішньому просторі, метою якої є прагнення обдурити час і втекти від самого себе в пошуках “штучного раю”. Використання цього мотиву дозволяє автору розгорнути картини екзотичних країн, протиставити їх реальності побуту. Ця втеча здійснюється як у просторі (в далекі країни – вірш “L’invitation au voyage”

(“Приглашение к путешествию”), так і в часі (у спогади і мрії (“Полмира в волосах” (“Un hémisphère dans une chevelure”)) [7; 8].

Таким чином, ескейпістські мотиви лірики Ш. Бодлера реалізуються через мотив спогаду, який стає для ліричного героя одним із методів втечі до власного внутрішнього простору, відмежовуючись від простору зовнішнього. Спогади стають ідеалізованим елементом “штучного раю”, як у вірші “Le balcon”:

*“Mère des souvenirs, maîtresse des maîtresses,
Ô toi, tous mes plaisirs! ô toi, tous mes devoirs”* [10]!

У цьому випадку на семантичному рівні образ “штучного раю” реалізується через вислів “tous mes plaisirs”, де “plaisirs” – насолоди, а “tous” є індикатором завершеності та вичерпності – “всі насолоди”. У перекладі К. Бальмонта цей образ трохи змінює своє звучання – насолоди перетворюються на захоплення:

*“Мать воспоминаний, нежная из нежных,
Все мои восторги! Весь призыв мечты”* [5, с. 60]!

Ш. Бодлер виявився першим, хто відобразив колізію ідеалу і дійсності не як розлад між внутрішнім “я” і зовнішнім світом, а як тріщину, яка зсередини розколює саме “я”, як боротьбу між еросом і танатосом, яка відбувається у внутрішньому просторі особистості. Таке світобачення ліричного героя перегукується із концепціями фрейдизму. Реальність власного тіла, плотська любов як “любов до себе” [5] – все це представляється Ш.Бодлеру первинним і нездоланим покликом природи, по відношенню до якого всяка мораль виглядає як щось зовнішнє і примусове. Навіть високе почуття кохання у внутрішньому просторі ліричного героя трансформується у тілесну пристрасть. “Je t’adore” – зізнається у коханні ліричний герой у вірші без назви за номером XXIV у збірці “Квіти зла”. І, намагаючись отримати бажане:

*“Je m’avance à l’attaque, et je grimpe aux assauts,
Comme après un cadavre un cœur de vermisseaux”* [10].

У близькому до тексту перекладі В. Шора:

*“И в атаку бросаюсь я, жаден и груб,
Как ватага червей на бесчувственный труп”* [5, с. 45].

Центральним мотивом, який характеризує внутрішній простір не тільки ліричного героя Ш. Бодлера, але й типово декадентського ліричного героя взагалі, є мотив “туги життя”. Страждання і неможливість порятунку від вульгарності і негараздів буття складають канву збірки “Квіти зла”. Тому одне з ключових слів її – “ennui”, французький аналог слова “spleen”, визначає фоновий настрій твору. Бодлер вважав: усе, що може викликати в читача ліричну емоцію, є естетичним. Звідси поетизація каліцтв буття, оспівування горя, хвороб, старості, пияцтва, невіри в божественний порятунок, смерті, розкладання, розпусти і т.п., що шокувало обивателя і надихало послідовників на сміливі експерименти в плані вибору ліричного об’єкта. “Сплін та ідеал” – це назва найважливішого розділу “Квітів Зла”, яка досить ясно виражає ідею книги. У цьому контексті, сплін – аналог туги, світової скорботи. Ключовий настрій задається вже у “Вступі” (“Au lecteur”):

*“C’est l’Ennui! – l’œil chargé d’un pleur involontaire,
Il rêve d’échafauds en fumant son houka.
Tu le connais, lecteur, ce monstre délicat,
– Hypocrite lecteur, – mon semblable, – mon frère”* [10]!

У перекладі Елліса:

*“То – Скука! – Облаком своей houka одета,
Она, тоскуя, ждет, чтоб эшафот возник.
Скажи, читатель-лжец, мой брат и мой двойник,
Ты знал чудовище утонченное это?!” [5, с. 14].*

Образи внутрішнього образу ліричного героя конструюються Ш. Бодлером за допомогою низки ліричних прийомів, з-поміж яких одним із найбільш новаторських для його часу стає прийом синестезії. Цей афективно-асоціативний зв'язок не піддається раціоналізації, але багатий на численні метафоричними відкриття. Ідея синестезії, яку відмічають критики та літературознавці у художньому світі Ш. Бодлера [6], лежить в основі програмного віршу Бодлера “Відповідності” (“Correspondances”) з поетичної збірки “Квіти Зла”. Такі чуттєві враження наділені для Бодлера суггестивною силою: вони здатні або пробуджувати спогади (вірш “Флакони” (“Le flacon”)), або порушувати фантазію, уяву (вірш “Екзотичний аромат” (“Parfum exotique”)). І сам “природний” світ – світ речей, чуттєвих вражень від них і емоційних переживань – виявляється знаком, відображенням духовної “надприроди”. Така “надприрода” як поняття внутрішнього простору ліричного героя реалізується через творчий метод “сюрнатуралізму”, який пізніше став одним із головних у естетиці символізму.

Окрім синтезу відчуттів та вражень, для створення внутрішнього простору свого ліричного героя Ш. Бодлер використовував у своїх творах прийоми синтезу мистецтв, поєднуючи живописний аспект з ліричним. Важливу роль відіграють колоративи. Також відмічається музичність творів, ретельний підбір римування та строфіки, звукопис, багатство поетичної фоніки.

Отже, образи внутрішнього простору ліричного героя Ш. Бодлера з їх складністю та багатогранністю дозволяють розкрити світогляд та поетичну концепцію письменника. Специфіка художнього хронотопу автора розглядається у двох планах: реальна дійсність (зовнішній простір) та процес мислення (внутрішній простір). При аналізі образів та мотивів внутрішнього простору ліричного героя на матеріалі поетичної збірки “Квіти зла” можна зробити висновок про наступну тенденцію: під час звернення ліричного героя до власних спогадів та фантазій як до внутрішнього простору відбувається духовна втеча із реального, зовнішнього світу до ідеального, вигаданого, пов'язаного із саморефлексією “надприродного” світу, створеного творчою уявою Ш. Бодлера.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батай Ж. Литература и зло: [Електронний ресурс] / Жорж Батай. – Режим доступу до видання: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/batai/02.php
2. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе / Михаил Бахтин // Бахтин М. Литературно-критические статьи. – М.: Художественная литература, 1986. – 544 с.
3. Беньямин В. О некоторых мотивах у Бодлера / Вальтер Беньямин // Беньямин В. Озарения; [пер. Н.М.Берновской, Ю.А.Данилова, С.А.Ромашко]. – М.: Мартис, 2000. – С. 168 – 210.
4. Беньямин В. Париж, столица XIX столетия / Вальтер Беньямин // Беньямин В. Озарения; [пер. Н.М.Берновской, Ю.А.Данилова, С.А.Ромашко]. – М.: Мартис, 2000. – С. 153 – 167.

5. Бодлер Ш. Цветы зла / Шарль Бодлер [под ред. Н.Балашова]. – М.: Наука, 1970. – 480 с.
6. Косиков Г. Шарль Бодлер между «восторгом жизни» и «ужасом жизни»: [Электронный ресурс] / Георгий Косиков // Бодлер Ш. Цветы зла. Стихотворения в прозе. Дневники. Жан-Поль Сартр. Бодлер; [составление, вступит. статья и коммент. Г. К. Косикова]. – М.: Высшая школа, 1993. – С. 5 – 40. – Режим доступа до видання: <http://tzone.kulichki.com/anomal/hud/bodler/bodler2.html>
7. Максимова Т. Роль и назначение пейзажа в «Стихотворениях в прозе» Шарля Бодлера [Электронный ресурс] / Татьяна Максимова. – Режим доступа до видання: <http://bodlers.ru/rol-i-naznachenie%20pejzazha-v-stihotvorenijah-bodlera.html>
8. Максимова Т. Хронотоп города в «Стихотворениях в прозе» Ш. Бодлера / Татьяна Максимова // Вестник ИГЭУ. – 2008 – № 1. – С. 80 – 84.
9. Сартр Ж.-П. Бодлер / Жан-Поль Сартр [пер. с фр., примеч. и статья Г.К. Косикова. Изд. 2-е]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 184 с.
10. Baudelaire Ch. Les Fleurs du Mal [Электронный ресурс] / Charles Baudelaire. – Режим доступа до видання: http://royallib.com/read/Baudelaire_Charles/Les_Fleurs_Du_Mal.html